

לתולדות המאמצים להבאת אוסף דוד גינצבורג אל בית הספרים הלאומי בירושלים

מרדכי נדב

בחודש מאי של שנת 1917, חודשים אחדים לאחר מהפכת פברואר וחודשים אחדים לפני מהפכת אוקטובר, רכשו ציוני רוסיה את ספרייתו של הברון דוד גינצבורג (שנפטר בשנת 1910) במחיר של 500,000 רובל זהב. הרכישה של האוסף הנודע היתה למען בית הספרים הלאומי בירושלים, והיא נתאפשרה בזכות נדיבותם של כמה מראשי הציונות ברוסיה, הבנקאי הלל זלטופולסקי (שהיה ראש העושים וגם הרוכש בפועל)¹, יוסף פרסיץ, יצחק ניידיץ', וככל הנראה גם זלמן אפשטיין, שתרמו כל אחד 100,000 רובל. המוכרת, הברונית מתילדה גינצבורג, תרמה אף היא 100,000 רובל על ידי הוזלת המחיר והעמדתו על סך של 400,000 רובל. הספרייה כללה כ-14,000 ספרים וכתבי יד, ובהם: 2,056 כתבי יד עבריים, כ-1,000 כתבי יד ערביים, כ-8,000 ספרים עבריים ומספר רב של ספרים בלשונות אחרות, מתוכם כ-2,000 ספרי יודאיקה. הודעה חגיגית

* רובי הדברים שבמאמר זה הושמעו במסגרת הקונגרס העולמי האחד-עשר למדעי היהדות, ירושלים תשנ"ג. בשנת 1975 (תשל"ו) נתפרסם מאמרי "לתולדות המאמצים לרכישת אוסף דוד גינצבורג שבביל בית הספרים הלאומי בירושלים", מסות ומחקרים בספרנות – מוגשים לקורט דוד וורמן, ירושלים תשל"ו, עמ' 81-95 (להלן: נדב, המאמצים לרכישה). המאמר המתפרסם כאן הוא אפוא פרק שני במחקרי על תולדות אוסף גינצבורג, מאז שנרכש בשנת 1917 למען בית הספרים הלאומי בכסף מלא.

החומר התייעודי על המאמצים שנעשו להבאת האוסף נמצא ברובו הגדול בתיקי אוסף דוד גינצבורג שבארכיון ההיסטורי של בית הספרים הלאומי, שסימנו במחלקת כתבי היד והארכיונים Arc 40793 (להלן: תיקי אוסף גינצבורג), וכן בתיקים אחדים שבארכיון הציוני ובחומר מודפס שהוזכר במאמרי הנ"ל, בעמ' 81, הע' 4. בשנת 1936 נתבקש ברוך שוחטמן, עובד בכיר בבית הספרים, על ידי נשיא האוניברסיטה דאז, ד"ר י"ל מאנגס, להכין תזכיר על רכישת הספרייה ועל המאמצים להביאה לירושלים. שוחטמן לא הכיר את החומר העשיר המצוי בתיקי אוסף גינצבורג, אבל נעזר בחומר שבארכיון הציוני (שמנהלו אז היה יוסף הרליץ) וגבה עדויות ככל שרק יכול היה מאישים שהיו מעורבים ברכישה (בעיקר שושנה פרסיץ ובן-ציון כץ, אך גם אחרים). שוחטמן מסר למאנגס שמות של אישים יהודים רבים החיים ברוסיה, העשויים לעזור במאמצים לקבלת האוסף.

ראוי לציין שבסמוך לפרוץ מלחמת העולם הראשונה, ניהל בית המדרש לרבנים בניו-יורק משא ומתן על רכישת האוסף עם אלמנתו של הברון גינצבורג ואף הושג הסכם שעל פיו תקבל האלמנה 200,000 רובל תמורת האוסף. ביולי 1914 הוכן חוזה בין שני הצדדים, אך המלחמה, שפרצה חודש לאחר מכן, מנעה את מימוש ההסכם. עוד קודם לכן ניסתה האלמנה לעניין גם את האספן הנודע סלימן דוד ששון ברכישת האוסף, אך הוא נרתע לבסוף בשל המחיר הגבוה שנדרש. אני מודה לפרופסורים מנחם שמלצר מניו-יורק ושמעון אברמסקי מלונדון על התייעוד ששלחו לי בעניין זה.

1. היה חבר בוועדת בית הספרים הלאומי בירושלים, שנתמנתה בקונגרס הציוני העשירי (אוגוסט 1911), עיין: נדב, המאמצים לרכישה, עמ' 91, הע' 49.

על רכישת הספרייה נמסרה בוועידת ציוני רוסיה, שהתקיימה באותו חודש בפטרוגרד. בהודעה הובעה התקווה שהספרייה "תשמש גם מוסד עוזר לאוניברסיטה בירושלים", וכל זאת בעיצומה של מלחמת העולם הראשונה, שנה לפני שהונחה אבן הפינה לאוניברסיטה העברית, ושמונה שנים לפני שהיא נפתחה בפועל. ההודעה נתקבלה על ידי צירי הוועידה בהתלהבות ובמחויבות כפיים סוערות.²

אי אפשר היה, כמובן, לשלוח את ספריית הברון גינצבורג לירושלים כל עוד נמשכה המלחמה. 118 (או 117) הארגונים, שבהם נארוזו הספרים, אוחסנו לפיכך בפטרוגרד, במחסני הבנק הרוסי-צרפתי שהיה בבעלותו של הלל זלטופולסקי. במלחמת האזרחים, שפרצה לאחר המהפכה הבולשביקית, נשקפה סכנה לפטרוגרד ואז הוחלט להעביר את הארגונים למוסקבה, אל מחסני הסתר של משפחת שושנה ויוסף פרסיץ, בתו של זלטופולסקי ובעלה. משפחת פרסיץ עזבה את מוסקבה בשנת 1918 ובבית המרווח שהניחו אחריהם השתכן הקומיסריון לענייני היהודים, שבראשו עמד הקומוניסט הוותיק שמעון דימנשטיין, תלמיד חכם וחניך ישיבה לשעבר, שהיה חברו של יוסף פרסיץ. כל עוד נוהלה הבית בידי דימנשטיין לא נגע איש בארגונים שבהם נארוזו כתבי היד והספרים של האוסף. בחורף של שנת 1920, בימי השלטון של הקומוניזם הצבאי, עבר הבית לרשות ההנהלה המרכזית לענייני הנדסה צבאית. בהיסח הדעת גילו הדיירים החדשים את המחסנים שבהם הוחזקו הארגונים ועוד באותו יום הוטענו על משאיות והועברו לרשות הקומיסריון לענייני השכלה. האוסף הועבר למוזיאון רומיאנצב (שמאוחר יותר ייקרא ספריית לנין) לאחריותו של הפרופ' גיאורגייבסקי, מנהל המחלקה לכתבי יד וספרים עתיקים. מאז ועד היום נמצא האוסף באותו מקום.³

דבר רכישתה של ספריית הברון גינצבורג נתפרסם בקרב הציבור היהודי בגרמניה וברוסיה, וידיעות על כך הופיעו בעיתונות היהודית ובפירסומים שונים. היה זה אך טבעי שלאחר תום מלחמת העולם הראשונה תועלה הדרישה להחזרת הספרייה לידי בעליה החוקיים – בית הספרים הלאומי והאוניברסיטה העברית בירושלים. ואכן, התביעה להחזרת האוסף הועלתה עד מהרה, ומשא ומתן דיפלומטי נפתח בין גופים יהודיים שונים לבין הממשלה הסובייטית. במגעים אלה נטלו חלק אישים שונים מברלין, מלונדון ומארץ ישראל, שהיו מעורבים באותן שנים בפעילות ציונית במסגרת הוועד הפועל הציוני, או בפעילות למען האוניברסיטה העברית ובית הספרים הלאומי. בקונגרס הציוני השנים-עשר, שנתכנס בקרלסבאד בספטמבר 1921 לאחר הפסקה של שמונה שנים, נדון העניין לראשונה באופן בלתי רשמי, ככל הנראה בשיחות פרטיות שנהלו בין פרופ' היינריך לוה וכן-ציון כץ, איש קובנה, שעזב את רוסיה שבועות מעטים קודם לכן, לבין מנחם אוסישקין וחיים וייצמן. לדברי לוה הושג אז סיכום, שעל פיו הוא המוסמך לטפל בהבאת אוסף גינצבורג לירושלים. עוד הובטח לו, שהבנקאי

2. כתבה על המעמד נתפרסמה ב-16 ביוני 1917, בעיתון העברי החדש "העם", שהתחיל להופיע במוסקבה זמן קצר קודם לכן, עיין: נדב, **המאמצים לרכישה**, נספח 4, עמ' 95.

3. גיאורגייבסקי הורה שלא לפרסם את דבר קבלת האוסף ואף נמנע מלמסור אותו לרשות המחלקה העברית והיהודית שבראשה עמד אז ד"ר ש' אייזנשטט (רק כעבור שנתיים נמסרו חלק מהספרים לדישום וקיטלוג במחלקה העברית), ראה: ש' אייזנשטט, "על גורל כתבי היד והספרים של הברון דוד גינצבורג", **דבר**, 26 בדצמבר 1935.

יעקובוס הנריקוס קאן מהאג, הנאמן של קרן דוד וולפסון, ישיג את הכספים הדרושים למען שיחרור הספרייה⁴. בקרלסבאד סוכס גם, קרוב לוודאי, שכן-ציון כץ הוא שינהל את המשא ומתן עם השלטונות הסובייטיים בשמו של לווה. עם זאת, ידוע לנו כי לווייצמן לא היתה הערכה מרובה ללווה. הוא התנגד למינויו לתפקיד מנהל בית הספרים, וכעבור זמן קצר אף מנע מקאן לעזור במימון ההוצאות הכרוכות בשיחרור האוסף. וייצמן לא רצה לפצל את כספי קרן וולפסון וייעד אותם לבניין שימש את בית הספרים⁵.

שבועות אחדים לאחר הקונגרס התחילו כץ בקובנה ולווה בברלין לעשות את ההכנות הדרושות לקראת נסיעתו של כץ למוסקבה (טיפול בקבלת ויזות, נסיונות לגייס כספים, התייעצויות)⁶. רק ב-3 באפריל 1922 כתב לווה על טופס רשמי, שכותרתו (בעברית ובגרמנית) "אוניברסיטה עברית וספרייה לאומית בירושלים (ועד מכין)", מכתב לקומיסר לענייני ההשכלה לונצ'ארסקי⁷. במכתב נאמר שאוסף גינצבורג נרכש בשביל בית הספרים בירושלים עוד לפני המלחמה על ידי ועדה שנוסדה בברלין בשנת 1912 (פרט זה איננו נכון), שהאוסף נמצא במוסקבה בבית פרסיץ, ובבית הספרים בירושלים במצוקה מבחינת ספרים עבריים ומזרחיים הדרושים לו ואינם חסרים ברוסיה. לווה ביקש אפוא רשות לשלוח אדם נאמן מטעמו שיבדוק בנחת ובשיתוף עם הרוסים את האפשרות להעביר את האוסף לארץ ישראל. בתמורה הציע לווה לשלוח אל ספריות רוסיה את הספרות העברית והרוסית שהופיעה מחוץ לרוסיה מאז פרוץ המלחמה, בשווי של כרבע מיליון מארק. בחתימתו על המכתב הציג לווה את עצמו כמנהל בית הספרים האוניברסיטאי והלאומי בירושלים (ולא היתה זו הפעם היחידה שעשה כן, אף שמעולם לא נתמנה למנהל).

בחודש מאי 1922 הגיע כץ למוסקבה ופתח מיד במגעים עם אישים מקומיסריון ההשכלה. ב-28 במאי בישר כץ ללווה שהנהלת קומיסריון ההשכלה מסכימה להחזיר את ספריית גינצבורג בתנאי שבתמורה יתקבלו ספרים בערך של 600-700 לייש, ובנוסף עוד 1,000 לייש כהחזר הוצאות. כמו כן צריך יהיה להכין סכום לתשלום עבור דמי הובלה ועבור הוצאותיו שלו, ובסך הכל כ-2,000 לייש. לאור כל זאת האיץ כץ בלווה לפנות לקרן דוד וולפסון בבנק של קאן בהאג ולאקזקוטיבה בלונדון, כדי שלא יהיה כל עיכוב כספי, שכן אסור להחמיץ את ההזדמנות להשבת האוסף בסכום המוצע, שהיה באמת נמוך מאוד. דרך אגב מציין כץ, שמנהל הספרייה, וינוגראדוב, אמר לו שאוסף גינצבורג שווה לפחות 200,000 לייש, שההוצאות על שמירתו עלו יותר ממה שהוא

4. ראה מכתבו של לווה לאקזקוטיבה הציונית מיום 7 ביוני 1922, ובמכתבו לקאן (באותו תאריך), בתיקי אוסף גינצבורג. לווה, שהיה מוותיקי הציונים בגרמניה, ספרן אקדמי בברלין וראש אגודת ידידי בית הספרים בגרמניה, ראה עצמו מועמד לניהול בית הספרים בירושלים. ראה עליו: י"ל וינברג, **צנני הציונות – אליקים היינריך לווה**, ירושלים תש"ו (בביוגרפיה זו אין התייחסות כלשהי לטיפולו של לווה בבעיית החזרת אוסף גינצבורג).
5. עמדנו זו של וייצמן לא היתה ידועה ללווה ולכץ, אבל היתה לה השפעה מרובה על השתלשלות המשא ומתן בפועל כפי שיוסבר להלן.
6. ראה מכתבו של כץ ללווה, מיום 1 בנובמבר 1921, בתיקי אוסף גינצבורג.
7. מכתב זה, והעתקו שנועד ללנין, נמסרו למיזם הכוח הדיפלומטי של רוסיה בגרמניה.

עמיד לשלם ושי"החלטה ברורה ומדויקת תהיה ביום רביעי הבא". כך מוסיף כי היבסקציה הגישה באתם ימים מחאה לקומיסריון ההשכלה על הנכונות להחזיר את האוסף⁸, ואומנם לא היתה זו הבעיה היחידה, וצפויים היו עוד הפתעות ומכשולים. לווה מצידו לא התרשל וכתב מיד ליעקובוס קאן בהאג ולאקזוטיבה בלונדון וביקש לשלוח לכך בדחיפות את הסכום הנחוץ. אבל את הכסף לא זכה כך לקבל, אף שהיה מדובר בסכום לא גדול. קאן, בהנחייתו של וייצמן, השיב ללווה בשלילה ואף הבטחתה של האקזוטיבה לגייס את הכסף הדרוש נותרה על הנייר⁹.

מכתבי האזעקה וההתראה של כך ללווה נמשכו כל חודש יוני 1922, אך אזהרותיו מפני השהיה שתגרום להעלאת המחיר לא הועילו. מן האקזוטיבה בלונדון ביקשו מכך פירוט של הסכומים הדרושים והציעו לנסות להוריד את המחיר הכולל ל-1,300 ל"יש, סכום שאף אותו קשה יהיה לגייס. מזכיר האקזוטיבה כתב מצדו לווייצמן ודרש להקציב מיד את הסכום הדרוש לרכישה המחודשת של הספרייה. באתם ימים ממש כתב וייצמן לאיינשטיין: "אנו זקוקים עכשיו לכל הכספים למען בית הספרים כדי לקנות כמה אוספים חשובים מאוד ביודאיקה, ומעל לכל את האוסף הגדול של הברון דוד גינצבורג, אחת הספריות האוריינטליות הנדירות והשלמות, Which we could pick for a song¹⁰. אבל תוכנית יפה זו לא נתממשה ובעיית המימון המיידית לא נפתרה. לווה ניסה גם לבקש בברלין, באמצעות המשפטן היהודי בעל ההשפעה אוסקר כהן, אשראי של רבע מיליון מארק, אך ללא הצלחה¹¹. מאוחר יותר הציע כך לבקש את הסכום מקרן וולפסון בתור הלוואה, אבל גם מרעיון זה לא יצא דבר¹².

במוסקבה עצמה חדלו, כנראה, להאמין שכך ימציא את התשלום המובטח והתחילו להרהר גם לגבי הסכום המוסכם. ב-12 ביולי 1922 שיגר סגן קומיסר ההשכלה, מיכאיל פוקרובסקי, מכתב רשמי ללווה בתשובה לפנייתו הרשמית ללונצ'ארסקי מחודש מרץ של אותה שנה¹³. במכתבו הציע פוקרובסקי לכוון ועדת בוררים שתורכב ממספר נציגים: נציג של קומיסריון ההשכלה, נציג שיתמנה על ידי לווה ונציג שלישי מוסכם על שני הצדדים. הוועדה תבדוק את הזכויות לגבי הספרייה ותעריך את שוויה הכספי. משמעותו של מכתב זה היתה ביטול כל הסיכומים הלא פורמליים שהשיג כך עם

8. המכתבים ששלח כך ממוסקבה שמורים בתיקי אוסף גינצבורג; ראה גם בעדות שגבה ברוך שוחטמן מכך בשנת 1936 השמורה בתיקי אוסף גינצבורג, ובספרו של כך, *זכרונות*, תל-אביב תשכ"ג, עמ' 286-289. כבר ביוני 1922 מחתה היבסקציה בפני קומיסריון ההשכלה נגד הכוונה להחזיר את אוסף גינצבורג, ראה במכתבו של כך ללווה מיום 23 ביוני 1922.

9. במשך שבועות וחודשים לא הגיעה לידיו של כך במוסקבה אף לא פרוטה, ואף את ההוצאות שלו עצמו נאלץ לכסות מכיסו. במכתבו מ-23 בדצמבר 1922 הוא הביע תמיהה על כך שקרן וולפסון אינה מוכנה להשקיע 1,000 ל"יש כדי לרכוש ספרייה ששוויה 50,000 ל"יש (לפי דעת לווה: 100,000 ל"יש).

10. Ch. Weizman, *Letters and Papers*, vol. 11, Jerusalem 1977, p. 92.

11. מכתב לווה לרכטסאנוואלט אוסקר כהן מיום 6 ביולי 1922. לווה הבטיח להחזיר את הסכום, שאותו הוא אמר לקבל בקרוב מלונדון בדרך טלגרפית. האשראי לא ניתן מסיבה די מובנת.

12. ראה במכתבו של כך ללווה מיום 2 באוגוסט 1922.

13. המכתב חתום על ידי פוקרובסקי, גלאוונקו הממונה על מוסדות הלימוד, וקרניצין מזכיר הקומיסריון.

פוקרובסקי. לווה נדרש להביא הוכחות לבעלות בית הספרים על האוסף ואף בעיית המחיר נפתחה לדיון מחודש. כך חזר אז ממוסקבה לברלין, ולכולם היה ברור שהמצב נשתנה ויש להכין מסמכים להוכחת הבעלות. לווה סבר שלא תהיה בעייה להוכיח את הבעלות על האוסף, שניתן יהיה לסמוך על פסיקת ועדת הבוררים שתקום, ושהעלות תסתכם בסופו של דבר רק בהוצאות המעטות של הבוררות, ובהוצאות השמירה על האוסף, האריזה וההובלה – ברוח זו גם כתב ב-4 באוגוסט 1922, לוועד הפועל הציוני בלונדון. לווה ביקש שוב לפעול מיד ולהימנע מכל דחייה. בנובמבר ובדצמבר קיבל לווה אישורים נוטריוניים מצרפת – מהברונית מתילדה גינצבורג על מכירת האוסף לזלטופולסקי; מווארשה – מפלידרבוים, סוכן בית גינצבורג, שקיבל את הכסף מזלטופולסקי, ארז את האוסף ב-118 ארגזים ומסרם לרפלוביץ (שליחו של זלטופולסקי); ומפאריס – מזלטופולסקי עצמו. בינתיים חלפה חצי שנה. ב-16 בינואר 1923 כתב לווה מכתב לפוקרובסקי וצירף לו את האישור הנוטריוני של הברונית. מכתב דומה שלח לווה גם לוינוגראדוב, מנהל מוזיאון רומיאנצב. לווה חזר וטען שבית הספרים כבר קנה פעם את האוסף ואין טעם שיקנה אותו פעם נוספת. הוא הבטיח שהמוזיאון יפוצה בספרים מגרמניה, וביקש שוועדת הבוררים תתכנס במהרה, בברלין או במוסקבה. לווה אף הציע את אוסקר כהן כנציגו בוועדת הבוררים. אך תשובתו של פוקרובסקי השתתתה. עד חודשי הקיץ של שנת 1923 ציפה לווה לשוא לתשובה, וחשש החל לנקר בלבו שאוסף גינצבורג הולך ונשטט מידי בית הספרים.

בנסיבות החדשות שנוצרו צריך היה לטכס עצה בנוגע לדרך הפעולה בנושא. לווה, או מישהו מן ההנהלה הציונית בברלין (הרליץ או הנטקה), החליט לפנות אל פרופי אלברט איינשטיין ולבקש שיתערב אצל פוקרובסקי. איינשטיין נענה כמובן. היה זה שנתיים לאחר סיורו המשותף עם חיים וייצמן בארצות הברית בענייני האוניברסיטה העברית, וארבעה חודשים לאחר ששב מביקור בארץ ישראל. מעורבותו בענייני האוניברסיטה העברית וארץ ישראל נעשתה מאז גלויה ומתמשכת, וביוני 1923 הוא כתב לפוקרובסקי שני מכתבים מאופקים וענייניים. איינשטיין הזכיר את ביקורו בארץ ישראל וציין שספריית גינצבורג, שנרכשה למען בית הספרים ושייכת לו, חיונית לקידום הפעילות התרבותית והמדעית של האוניברסיטה העברית הקמה בירושלים¹⁴.

פוקרובסקי ענה לאיינשטיין מיד, ועתה היו בפיו זמירות חדשות. לדבריו, הוצאת ספרים עתיקים לחו"ל נתונה להחלטתה של ועדה מיוחדת שיכולה להחליט על הוצאת מאה ספרים לכל היותר, ואילו הוצאת ספרים נדירים ויקרי ערך אסורה בכלל. עם זאת, בסוף המכתב הוא מרמז שכדי להוציא מספר גדול של ספרים יש לקבל רשיון מיוחד. פוקרובסקי הביע את תקוותו שלא יהיה קשה מדי לקבל רשיון שכזה, אבל לא הזכיר במפורש שמדובר בהחזרת ספריית גינצבורג. בתחילת אוגוסט כתב גם לווה לפוקרובסקי וללונצ'ארסקי (העתק מכתב זה לא נשמר בתיק), ונראה שגם בפעם הזו לא קיבל לווה תשובה במשך חודשים.

במחצית השנייה של שנת 1923, ללא קשר גלוי עם יוזמתם ופעילותם של לווה וכך, ניסה גם דוד בן-גוריון לפעול למען אותה מטרה. סיכום פעילותו בנושא זה אנו מוצאים

14. המכתבים מתוארכים ל-13 ול-17 ביוני 1923 (תיקי אוסף גינצבורג). איינשטיין ציין בראשון מהם שרקובסקי לא ענה על פנייתו של לווה, "מנהל בית הספרים".

באגרותיו ובספר זכרונותיו¹⁵. בחודשים ספטמבר-נובמבר 1923 יצא בן-גוריון בשליחות הסתדרות העובדים הכללית לביקור בתערוכה החקלאית שנתקיימה אז במוסקבה. האווירה הכללית איפשרה לו לקיים מגעים עם חוגים יהודיים שונים, ואגב כך ביקר גם במוזיאון רומיאנצב ונפגש עם ספרן המחלקה העברית ד"ר ש' אייזנשטט. ככל הנראה, מסר לו אייזנשטט מידע על טיבו וחשיבותו של אוסף גינצבורג ועל הסיכויים לקבלו מן השלטונות הסובייטים. במכתב מפורט מאוד ששיגר בן-גוריון לחבריו בהסתדרות הוא כתב גם על בעיית האוסף:

עניין לאומי גדול הדורש טיפול ופעולה נמרצת ברוסיה הוא דבר הספריה של בארון גינצבורג... הספריה נמצאת עכשיו במוזיאון הרומיאנצב. אבל יש סכנה שהנהלת המוזיאון תכריז עליה כעל קניינה ואז אולי תאבד לנו... ספריה שניה כזו אין בעולם. התנאי המוקדם למשא ומתן את הממשלה (הדבר תלוי ב... קומיסריאט ההשכלה שבראשו עומד לונצירסקי, אדם הגון, אבל העיקר הוא עוזרו פוקרובסקי – טיבו של זה איני יודע עדיין) הוא כך: דרוש מנדט מאת האוניברסיטה העברית בירושלים שהספריה שייכת לה. דרוש שטר המקנה שנתנה אשת הברון לניידץ', זלטופולסקי, פרסיץ ועוד אחד שמת... שהם קנו את הספריה בשביל האוניברסיטה. שטר המקנה ויפוי הכח צריכים להיות כמובן מאושרים על ידי מוסד ממשלתי אנגלי. עם תעודות אלו אפשר יהיה לבוא בפני הממשלה בתביעה. בעוד ימים אחדים יבוא הנה הפרופ' איינשטיין. הוא ודאי יוכל לעזור וגם ירצה – אני מקווה – לעזור בעניין זה. אני אדבר אתו. בעניין זה יש להזדרז. על ההנהלה הציונית בירושלים ובלונדון לעשות את כל הדרוש... תמסרו את דברי אלה להוגו ברגמן. יפעל גם הוא¹⁶.

על דברים אלה של בן-גוריון יש להעיר: אישורים נוטריוניים על רכישת הספריה נשלחו כבר בינואר מברלין לפוקרובסקי ולוינוגראדוב על ידי לוה, אבל מסתבר כי אייזנשטט במוסקבה והפעילים בירושלים לא ידעו על כך. גם בן-גוריון האמין, כמו לוה ואנשי ההנהלה הציונית בברלין, שאיינשטיין יוכל לעזור, אבל דבריו של בן-גוריון על בואו הצפוי של איינשטיין למוסקבה לא היו מדויקים. תחושת הדחיפות היתה משותפת ללוה וכך וכן לבן-גוריון, אבל רק התערבותו של בן-גוריון נתנה דחיפה לפעילות מחודשת של הוועד הפועל הציוני. דוד זכאי מן ההסתדרות כתב אל ההנהלה הציונית בירושלים והבריגדיר קיש שלח את המכתב בשם ההנהלה בירושלים לאקזקוטיבה הציונית בלונדון¹⁷.

יוזמתו של בן-גוריון הניעה גם את ועדת האוניברסיטה של האקזקוטיבה בלונדון, בראשותו של ד"ר אידר, להתחיל לפעול למען קבלת האוסף. בעקבות התערבותו של בן-גוריון נעשה בספטמבר-אוקטובר 1923 מאמץ בלונדון ובברלין לקבל במהירות

15. ד' בן-גוריון, **אגרות**, ב, תל-אביב תשלי"ב, עמ' 172-173; הני"ל **זכרונות**, ב, תל-אביב 1971, עמ' 247-248.

16. ראה להלן בהערה הבאה.

17. המכתב בנוסחו האנגלי, בצירוף מכתב לוואי של קיש מיום 24 בספטמבר 1923, ראה בתיקי אוסף גינצבורג.

האפשרית את המסמכים הדרושים להוכחת הבעלות של בית הספרים הלאומי או האוניברסיטה העברית בירושלים על ספרייתו של גינצבורג. ואמנם נתקבלו אז בשנית אישורים נוטריוניים נחוצים, שהמציאו הברונית גינצבורג וזלטופולסקי. באישור ששלח זלטופולסקי נאמר, שהוא רכש את הספרייה בשביל האוניברסיטה העברית ועל כן צריך למסרה ל"מועצת האוניברסיטה העברית ליד האוניברסיטה העברית בירושלים"¹⁸.

באוקטובר 1923 נסע לווה לארצות הברית כדי לגייס מימון להחזרת הספרייה. הוא שהה שם חמישה חודשים, ועל פי עדותו של וייצמן היו הישגיו שם מעטים מאוד¹⁹. לווה התבקש בינתיים על ידי האקזקוטיבה בלונדון שלא לטפל עוד בעניין האוסף, ובברלין התחילו לעסוק בכך בעיקר ד"ר הרליץ וד"ר האנטקה. כל המעורבים בדבר, בלונדון ובברלין, סמכו גם על עזרתו הפעילה של איינשטיין.

בינואר 1924 נשלח בן-ציון כץ פעם נוספת למוסקבה, הפעם על ידי הרליץ והנטקה, כדי להיפגש עם האנשים שאיתם קיים מגעים בשנת 1922, ולברר באילו תנאים ניתן עדיין לקבל את הספרייה. עם שובו ממוסקבה דיווח כץ שממשלת רוסיה מוכנה להחזיר את הספרייה, אבל רק תמורת פיצוי כספי של 15,000 לייש. הנימוק היה, ששוב אי אפשר לקנות בגרמניה ספרים זולים כפי שניתן היה לעשות בשנת 1922. מן התייעוד הקיים לא ברור לנו אם הצליח כץ לדון עם אנשי קומיסריון ההשכלה בדבר הקמת ועדת הבוררים. מתקבל על הדעת שכך העלה את העניין לדיון ואנשי קומיסריון ההשכלה דחוהו בלך ושוב. הסיבה לכך היתה קשורה, כנראה, באנשי היבסקציה, שהפריעו לקומיסריון ההשכלה בנסיונותיו לפתור את הבעיה. התנגדותה של היבסקציה למסירת אוסף גינצבורג לאוניברסיטה נתבססה על שני נימוקים עיקריים: קיימת תוכנית לייסד אוניברסיטה יהודית ברוסיה, ואוניברסיטה זו תהיה זקוקה לספרייה; מסירת הספרייה עשויה להתפרש כתמיכה של רוסיה הסובייטית בציונות.

ידיעותינו על נסיעתו השנייה של כץ למוסקבה מבוססות על דו"ח שנכתב בידי המשרד הברליני של האקזקוטיבה בתשובה לפנייה של אידר, שביקש מידע מפורט על הדיונים, ההבטחות ואי ההסכמות במגעים עם מוסקבה. ממכתב זה (שסופו חסר) ניתן ללמוד משהו על הלכי הרוח בברלין בקרב העוסקים בפרשה ועל ההצעות השונות שהועלו בדיונים הפנימיים. כץ, ראש הדוברים, היה משוכנע שהסכום החדש שמוסקבה דורשת הוא מוגזם מאוד וניתן יהיה להורידו בסופו של דבר ל-3,000 לייש, אם תורכב ותופעל ועדת הבוררים. הוא טען שאנשי המרכז האקדמי בקומיסריון ההשכלה מרגישים שלא בנוח במאבק על נושא תרבותי ומעוניינים לסיים את הפרשה על אף התנגדותם של אנשי היבסקציה. לאנשים שפעלו מברלין היה ברור שגם המשך הפעולה חייב להיעשות על ידי האקזקוטיבה בלונדון, בשיתוף עם איינשטיין ותוך תיאום עם לווה וכך ושיתופם בדיונים ובמשא ומתן. אבל לא כך התפתחו הדברים.

18. ליד מכתב זה אנו מוצאים מכתב מן ה-15 בדצמבר 1923 מאת איינשטיין שבברלין לזלטופולסקי בצרפת, שבו הוא מודה לו על רכישת ספריית גינצבורג עבור האוניברסיטה. באותו יום חתם איינשטיין, בשם האוניברסיטה העברית, גם על מכתב קצר שבו הצהיר שהאוניברסיטה מוכנה לקבל את הספרייה שהקונה (הוא זלטופולסקי) רכש כמתנה בשבילה. מכתבים אלה נכתבו, ככל הנראה, בעקבות ייעוץ משפטי, והיו צריכים לשמש את המשך המשא ומתן עם השלטונות הסובייטים.

19. וייצמן (לעיל, העי 10), כרך 12, עמי 63.

ועדת האוניברסיטה של האקדמיקה הציונית בלונדון היתה איטית וזהירה בפעילותה. גם מכתב נוסף של ההנהלה הציונית בירושלים, שנשלח בהשראת דו"ח בעל-פה של בן-גוריון לאחר שובו ארצה, לא הניע את אידר לפעולה. לא מן הנמנע שהוא ידע על הפעילות בברלין וחיכה לתוצאות נסיעתו של כץ למוסקבה, אבל ככל הנראה היו לו כבר מחשבות משלו על קו פעולה עתידי, כפי שניתן ללמוד מדרך טיפולו בעניין לאחר מכן.

ב-9 וב-30 באפריל 1924 נשלחו שני מכתבים מלונדון אל קומיסר ההשכלה לונצ'ארסקי, בחתימתם של איינשטיין ואידר. אידר ציין במכתבו שהפקולטה למדעי הרוח עומדת להיפתח בירושלים, וזו תעסוק בחקר תרבות המזרח, משמע שתוכניתיה המדעיות מפליגות מעבר לתחום היהודי, ועל כן היא ראויה לאהדה מצד הכלל. המכון, האמור לפעול במסגרת הפקולטה למדעי הרוח, צריך כמובן גם ספרייה טובה²⁰.

לאור נימוקים אלה הזכיר אידר ללונצ'ארסקי, כבדרך אגב, שבשנת 1917 רכשה האוניברסיטה את אוסף הספרים העבריים והאוריינטליים של הברון גינצבורג, ובסגנון דיפלומטי, המתחמק מדיון מפורש בשאלת הבעלות, הוסיף: "הספרייה נמצאת במוסקבה. חשוב מאוד שספרייה זו תועבר בהקדם לירושלים, כדי שיהיה עוד קצת זמן לסדר אותה לפני פתיחת המכונים בסתיו". בהמשך מכתבו מביע אידר את אמונתו שהממשלה הסובייטית תהיה מעוניינת לקדם בכל דרך את התחלות העבודה החינוכית של האוניברסיטה, ועל כן הוא מבקש מלונצ'ארסקי להורות שספרייה גינצבורג תימסר מיד לוועדת האוניברסיטה בלונדון. אידר צירף למכתבו גם מכתב בחתימתו של איינשטיין (שנתחבר קרוב לוודאי על פי נוסח שהציע אידר), ואת האישור הנוטריוני של הצהרת הברונית גינצבורג בדבר מכירת הספרייה.

כלל התעודות והמכתבים שבתיק אוסף גינצבורג שבארכיון בית הספרים בולט מכתבו של אידר, הן בגלל מה שאין בו והן בגלל מה שיש בו. אין בו שום התייחסות לסיכומים שכבר הושגו בעבר במגעייהם של לווה וכץ עם אנשי קומיסריון ההשכלה. אין בו אף רמז להצעות האחרונות שהועלו בעניין הסכום שיש לשלם כפיצוי, ואף לא לעניין ועדת הבוררים שהוצעה רשמית על ידי פוקרובסקי ולא נדחתה על הסף. אין בו גם דברים ברורים וחד משמעיים לגבי זכות הבעלות החוקית על הספרייה, ובמידה שנאמר משהו על כך הוא נאמר בקול ענות חלושה. ואילו ממה שיש במכתב עשוי להתקבל הרושם כאילו אידר כלל לא האמין שניתן לפתוח במשא ומתן בר סיכויים עם שלטונות רוסיה, שכן בכל מקרה סיכום חיובי היה כרוך בתשלום של סכום כספי נכבד, בין 5,000 ל-15,000 לייש. במקום זה פנה אידר, בטון מתרפס, אל חוש הצדק והנדיבות של רוסיה, כמי שמתבקשת לעשות מעשה פילנטרופי למען שליחותה הציוויליזטורית של האוניברסיטה²¹.

20. אגב טיעונו זה הוסיף אידר נימוק מוזר משהו. לדבריו, החוקרים והפרופסורים יקבלו משכורות זעומות ועל כן לא יוכלו להרשות לעצמם לרכוש ספרים.

21. את המכתב של איינשטיין ואת מכתבו שלו מסר אידר למיופה הכוח של רוסיה הסובייטית בלונדון, רקובסקי, לשם העברה ללונצ'ארסקי במוסקבה. במכתב הלוואי כתב אידר לרקובסקי דברים ברוח מכתבו ללונצ'ארסקי.

מכתבו של אידר ללונצ'ארסקי לא זכה, ככל הנראה, לתשובה. אבל לאיינשטיין
בברלין כתב פוקרובסקי כדברים האלה: את הדרישה לתשלום של 15,000 לייש לא
ניתן לשנות בשום פנים; מדובר בצרכיהם של אזרחים יהודים שייגרס להם נזק תרבותי.
עם זאת, אפשר להקטין מאוד את הנזק אם ייסדו ברוסיה ספרייה שתאפשר לימוד
ומחקר של התרבות היהודית. ספרייה כזאת תזדקק להוצאה של 15,000 לייש לפחות.
התשלום שהציע איינשטיין בשם האוניברסיטה (3,000 לייש), אין לו שום ערך, אבל
עדיין נשארה פתוחה האפשרות של ועדת בוררים. פוקרובסקי הציע כחברים בוועדה
את וינוגראדוב מנהל ספרית רומיאנצב, את א' בראודו סגן המנהל של הספרייה
הציבורית בלנינגרד, את הנציג של ועדת בית הספרים, וכן את י' סאסיס מנהל מכון
המחקר היהודי בלנינגרד. אין צריך לומר, כי בהרכב שכזה לא היה לבית הספרים שום
סיכוי לזכות בפסיקה אובייקטיבית.

מן התיעוד מתקבל הרושם שאיינשטיין מאס בהטרדות הכרוכות בפניות החוזרות
ונשנות אל לונצ'ארסקי ופוקרובסקי, וקרוב לוודאי שהיתה לו גם ביקורת על צורת
הטיפול. את המכתב שקיבל מפוקרובסקי העביר איינשטיין ללווה, כנראה משום שחשב
שלווה עדיין מרכז את הטיפול בעניין הספרייה. לווה מצדו הרגיש שמסתירים ממנו
דברים. הוא גם ידע שאידר ביקש דיווח על מה שנעשה עד אז בעניין האוסף, אך מבלי
להזכירו או להתייחס אליו. ואכן, לווה הגיב בשני מכתבים בוטים וביקורתיים ששיגר
לאקזקוטיבה בלונדון, אבל מלונדון הודיעוהו בתגובה שאל לו לטפל עוד בעניין זה²².
מכתבו של פוקרובסקי לאיינשטיין נשאר אפוא אצל לווה בברלין. בן-גוריון, שעבר דרך
ברלין בדרכו ללונדון, שמע מפי בן-ציון כץ שנתקבל מכתב חשוב מפוקרובסקי וסיפר
את הדבר לאנשי ההנהלה הציונית בלונדון. מלונדון ניסו לכתוב לאיינשטיין אבל לא
קיבלו תשובה, ועל כן ביקשו את התערבותו של אוטו ורבורג. ורבורג התקשר עם
איינשטיין והבין ממנו כי המכתב נמצא בידי לווה ושתנאיהם של הרוסים נוקשים.
ובינתיים חלפו שלושה חודשים נוספים. ב-4 בנובמבר 1924 כתב ליאו קוהן, בשם
האקזקוטיבה בלונדון, להרליץ בברלין וביקש את סיועו בקבלת מכתבו של פוקרובסקי
המוחזק בידי לווה, שכן יחסיהם עם לווה הם כאלה שאין הם יכולים לפנות אליו
ישירות. לווה מצדו טען שכבר שלח העתק של המכתב ללונדון (העתק שלא נתקבל)
והסכים לשלוח מיד העתק נוסף.

בלונדון הבינו שרק בעזרתו של איינשטיין עוד ניתן לעשות משהו. לפיכך הריץ קוהן
מכתב נוסף להרליץ וביקשו שינסה לשכנע את איינשטיין לכתוב שוב לפוקרובסקי.
הרליץ לא היה מאושר מבקשה זו אבל באופן יוצא מן הכלל, ובעצה אחת עם בן-ציון
כץ, פנה לאיינשטיין וזה נענה לבקשתם, אף שהביע באוזני הרליץ את הדעה שהעניינים
יגיעים ושהסיכויים קלושים.

ב-21 בדצמבר 1924 שלח איינשטיין את מכתבו האחרון לפוקרובסקי כמענה על
מכתבו אליו מ-13 באוגוסט. איינשטיין דחה את הטענה שהאוסף הוא רכוש תרבותי
רוסי. האוסף הוא רכושו של בית הספרים, אלא שבשל המלחמה לא הספיקו להוציאו,
ואין זה מתקבל על דעתם של אנשי תרבות שהוא לא יוחזר לבעליו בשל כך. איינשטיין
הודיע בשם בית הספרים שאין שום אפשרות לשלם 15,000 לייש, אבל בהחלט נראית

22. מכתב מן האקזקוטיבה בלונדון מיום 11 ביולי 1924.

לו האפשרות להקים ועדת בוררים של שלושה (ולא של חמישה). ההרכב שהציע איינשטיין היה: וינוגראדוב; נציג בית הספרים (הוגו ברגמן או י"ל מאגנס); ומכיוון שהיו"ר המיועד, ד"ר ברוידא, נפטר, תיפתר בעיית היושב ראש במשא-ומתן עם נציג בית הספרים שעה שזה יגיע למוסקבה.

מכתבו של איינשטיין משקף כנראה קו חדש, שגובש בברלין לאחר התייעצויות שבהן השתתפו גם לוה וכוך. שוב הושם הדגש על הבעלות ושוב הועלתה הדרישה כי הרוסים יממשו את הצעתם שלהם בדבר הקמת ועדת בוררים של שלושה. על מכתב זה ענה פוקרובסקי כעבור חמישה חודשים (26 במאי 1925), ושוב חזר על הנימוקים והדרישות שהעלה במכתבים הקודמים, תוך שהוסיף שתי טענות חדשות: הספרייה הוחרמה כרכוש תרבותי ללא בעלים; בזמן קיום חוזה ברסט אפשר היה להבטיח את הזכויות מברלין. למכתב זה לא היה המשך וכך תם למעשה המשא והמתן עם שלטונות רוסיה, שנסתכם בכשלון חרוץ מבחינת בית הספרים והאוניברסיטה העברית. אמנם היו עוד כמה נסיונות להחיות את המשא והמתן, כגון הצעתו של מאגנס, בשיתוף עם ברנרד כהן נציג הגויינט בברלין, שאנשי הגויינט הנוסעים לרוסיה יחקרו באופן דיסקרטי את אפשרות הוצאת הספרייה. אך לתוכניות אלה לא היו שום סיכויים להתממש והן גוועו מאליהן.

לסיכום, ניתן לקבוע כי כמה וכמה סיבות הביאו לכשלון המאמצים להשבת ספריית גינצבורג לירושלים:

1. לנושא זה לא היה בעל בית אמיתי, בעל סמכות של ממש, שיכול היה לתאם בין כל הגורמים, להנחות, לקבל דיווחים, לדאוג לתקציב מינימלי ולתת גיבוי למי שהיה ראוי לכך. האיש הטבעי שהתאים לתפקיד זה היה חיים וייצמן, אבל הוא, משום מה, לא התערב ולא דאג למימון בשעה המתאימה. קשה לדעת מדוע לא גילה וייצמן עניין אמיתי בבעיה, וייתכן ששורש הדבר נעוץ בחוסר האהדה שרחש ללוה, ובכך שככלות הכל היה טרוד יותר בעניינים דחופים אחרים של ההסתדרות הציונית בארץ ישראל.
2. הקו שבו נקטו לוה וכוך בשלב הראשון של המגעים עם שלטונות רוסיה היה נכון. הם היו מודעים לצורך בפעולה מהירה, וכך אכן הגיע בשבועות הראשונים של מגעיו במוסקבה לסיכומים נוחים גם מן הבחינה הכספית. כדרכה של ביורוקרטיה – תחילה לא היו 2,000 לייש, ואילו אחר כך, כשהמחיר המבוקש כבר עלה ל-5,000 לייש, היתה נכונות לשלם את הסכום הקודם. כשהרוסים דרשו 15,000 לייש היתה נכונות לשלם 3,000 ואולי אף 5,000, אך שוב איחרו את המועד.
3. נסיגתו של וייצמן מן ההבטחה שקרן וולפסון בהאג תממן את ההוצאות הכרוכות בקבלת הספרייה ואי מסירת הודעה על כך ללוה ולכוך, גרמה לבזבוז זמן יקר ולחוסר בהירות. לכך יש לצרף את חוסר הנכונות של המוסדות השונים לקבל אשראי בנקאי, הכרעה שהיתה צריכה להיעשות בידי איש בדרג גבוה.
4. אישיותם ומחדליהם של המעורבים העיקריים בפרשה: מצד אחד, לוה, שכאמור לא עורר את אמונו של וייצמן. הוא הציג את עצמו כמנהל בית הספרים, בעוד שידע שהוגו ברגמן הוא מנהל בית הספרים מאז שנת 1920, דבר שגרם למתיחות רבה ומובנת ביניהם. בנוסף, הוא לא התמצא בפרטי רכישת ספריית גינצבורג ב-1917 ולא דיווח כראוי לממונים עליו באקזקוטיבה הציונית. ומן הצד בשני, טיפולו המזור

והכושל של אידר בנושא, שהתעלם לגמרי מהישגיהם ומסיכומיהם של קודמיו.
5. על כל אלה יש להוסיף את עמדתו של פוקרובסקי, סגן הקומיסר לענייני תרבות, שהלכה והקשיחה. מקורה של קשיחות זו היה, כנראה, בהשפעתו של גאורגייבסקי, מנהל המחלקה לכתבי יד בספריית רומיאנצב, שהעריך נכונה את השווי הכספי של האוסף, במעורבותם של אנשי היבסקציה, שעשו ככל שביכולתם לטרפד את המשא ומתן; ואולי גם בשינויים שחלו במדיניות הסובייטית הכללית, שהכבידו על ביצוע הבטחות והסכמים.

אבל כשלון המאמצים להחזיר את האוסף לבעליו החוקיים לא שינה את תחושתם של אנשי האוניברסיטה העברית בירושלים, מאז ועד היום, שאוסף גינצבורג שייך לאוניברסיטה העברית וחייב להימסר לידיה²³.

23. ראוי לציין כי בשנת 1987 ביקרה רחל אדלמן, נכדתם של יוסף ושושנה פרסיץ, בספריית לנין ואת רשמיה פירסמה לאחר מכן תחת הכותרת: "ספרייה יהודית השייכת לישראל בספריית לנין", הארץ, 30 באוקטובר 1987.

У Д О С Т О В Е Р Е Н И Е.

Настоящим подтверждаю, что БИБЛИОТЕКА покойного мужа моего Давида Горацьевича Барона Гинзбурга была продана имъ Ильѣ Соломоновичу Златопольскому въ 1917 году, перевезена въ Москву, помѣщена въ домъ на Предчистенкѣ 16, а оттуда взята въ 1919 году въ Румянцевскій музей, гдѣ находится и нынѣ.

Библиотеку эту Ильѣ Соломоновичъ Златопольскій предполагалъ передать въ Народную Библиотеку въ Палестину, гдѣ она должна была храниться и носить имя также покойного мужа моего Давида Горацьевича Барона Гинзбурга.

То сее Матильда Юрьевна Гинзбургъ
To me Mathilde de Ginzburg

ou pour légalisation de
la signature de Madame la Baronne
Mathilde de Ginzburg
ce 8 Décembre 1923.

A. Rubin

Victor Delisle, UJGEL DE PAIX
DU CANTON DE SAINT-BERMAIN-L'YVE (SEINE-ET-OISE)
POUR LÉGALISATION DE LA SIGNATURE.
Y. M. Delisle, Notaire au dit lieu.
SAINT-BERMAIN-L'YVE, LE 8 DEC 1923.

[Signature]

אישור נוטריוני של הברונית מתילדה גינצבורג מיום 8 בדצמבר 1923, שהיא מכרה בשנת 1917 את ספרייתו של בעלה המנוח הברון דוד בן הוראץ גינצבורג לאייליה [הלל] זלטופולסקי; הספרייה הועברה למוסקבה לבית ברח' פרדזייסטנקה 16 ומשם נמסרה בשנת 1919 למוזיאון רומיאנצב. את הספרייה הזו התכוון זלטופולסקי למסור לספרייה הלאומית בפלשתינה, שם היתה צריכה להישמר ולהקרא על שם בעלה המנוח הברון דוד גינצבורג.

האוניברסיטה העברית, ירושלים

הוצאת ספרים ע"ש י"ל מאגנס

ספרים שראו אור לאחרונה

איוב – בהגות, במקרא, באמנות בעריכת לאה מזור
ארץ-ישראל ופיוטיה – מחקרים בפיוטי הגניזה מאת מנחם
זולאי. ערך והוסיף מבוא אפרים חזן
גירוש ספרד מאת חיים ביינארט
היסטוריוגרפיה ולאומיות – מגמות בחקר ארץ-ישראל
ויישובה היהודי, 1881-634 מאת יעקב ברנאי
השירה העברית בצפון אפריקה מאת אפרים חזן
חכמי צרפת הראשונים – קורותיהם, זרכם בהנהגת הציבור,
יצירתם הרוחנית מאת אברהם גרוסמן
ישעיהו שפיגל – פרוזה סיפורית מגיטו לודז' (שישה-עשר
סיפורים מפוענחים על פי כתבי-יד שניצלו, בצירוף מבוא וראיון
עם המחבר) מאת יחיאל שיינטוך
מועדי ישראל בתקופת המשנה והתלמוד מאת יוסף תבורי
מחקרי ירושלים בספרות עברית, כרך טו
מחקרים בלשון המקרא מאת שלמה מורג
פירוש על ספר במדבר (כב-לו) מאת יעקב ליכט, בעריכת
שמואל אחיטוב
שארית יוסף – פיוטי רבי יוסף הלוי החבר יוצאים לאור עם
מבוא, פירוש ושינויי נוסח מאת שולמית אליצור
תרגום הפשיטתא לתורה והפרשנות היהודית הקדומה מאת
ישעיהו מאורי